

УДК 347.232:34.096

Марина Великанова,*канд. юрид. наук, доцент,**доцент кафедри правознавства**Київського національного університету культури і мистецтв*

РОЗПОДІЛ РИЗИКУ ВТРАТИ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА У РЕЧОВИХ ВІДНОСИНАХ

Ця стаття присвячена дослідженню розподілу ризику втрати чи пошкодження майна у речових відносинах. Робиться висновок, що у речових правовідносинах несення ризику виправдано покладається на суб'єкта права, що співвідноситься з абсолютною природою таких прав. Однак застосування речово-правових правил несення ризику можливе у разі випадкового знищення або пошкодження майна.

Ключові слова: ризик, втрата або пошкодження майна, розподіл ризиків, несення ризику.

Постановка проблеми. З точки зору психології поведінка людини у питаннях задоволення майнового інтересу зумовлюється бажанням зменшити витрати на задоволення цього інтересу та отримати майно найвищої цінності. І хоча у багатьох випадках одночасна реалізація таких бажань утруднена або потребує значних часових затрат, все ж у природі людини закладено прагнення до зменшення витрат і збільшення доходів. Це, а також обмеженість ресурсів, необхідних для задоволення майнових потреб людини, та невизначеність, яка притаманна людській діяльності, породжує бажання перенесення ризиків на іншу особу. Тому логічно, що протягом усього свого існування людство намагається напрацювати певні правила розподілу ризиків, зокрема ризику випадкової втрати чи пошкодження майна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розподілу ризику випадкової втрати чи пошкодження майна викликала зацікавленість у багатьох науковців. Зокрема, до цієї проблеми звертались Д. І. Мейер, Я. М. Магазинер, Р. А. Майданик, О. В. Дзера, Р. О. Стефанчук та інші науковці.

Втім напрацьовані підходи до розподілу ризику випадкової втрати чи пошкодження майна розроблені неповною мірою і потребують удосконалення. Тому наукові пошуки у цьому напрямі є актуальними.

У зв'язку з цим метою даної публікації є встановлення правил розподілу ризику випадкової втрати або пошкодження майна у речових правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. На відмінність підходів щодо несення ризику в різних цивільних правовідносинах вказували науковці-цивілісти ще починаючи з XIX століття. Д. І. Мейер, а пізніше Я. М. Магазинер дотримувались тієї позиції, що в речовому

праві вся шкода, завдана майну в результаті нещасного випадку, має покладатися на суб'єкта права. Тоді як у зобов'язальних відносинах у здебільшого ризик має нести сторона, яка порушила обов'язок [1, с. 289-295; 2, с. 376]. Власне, такий підхід є виправданим та співвідноситься з природою речових відносин.

Загальновідомо, що право власності є різновидом речового права і реалізується через тріаду правомочностей власника – володіння, користування та розпорядження (ч. 1 ст. 317 ЦК України). Верховний Суд України, узагальнюючи судову практику застосування судами законодавства про право власності, наголосив, що згідно з нормою ст. 319 ЦК України власник володіє, користується і розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Він сам вирішує, що робити зі своїм майном, керуючись виключно власними інтересами, здійснюючи щодо цього майна будь-які дії, які не повинні суперечити закону і не порушують прав інших осіб та інтересів суспільства [3].

Звідси логічно, що, на власника, який отримує вигоду з того чи іншого об'єкта, покладається тягар його утримання, а також і ризики. Зокрема, ст. 323 ЦК України визначає, що ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна несе його власник, якщо інше не встановлено договором або законом. Як зазначає проф. О. В. Дзера у коментарі до цієї статті, йдеться саме про економіко-правові наслідки повної або часткової втрати майна у таких ситуаціях: 1) коли майно перебуває у безпосередньому володінні та користуванні власника і не є об'єктом того чи іншого договірною правовідношення; 2) коли майно є предметом договору, який передбачає передачу цього майна. При цьому у першому випадку ризик завжди несе власник, якщо інше не встанов-

лено законом, у другому випадку загальне правило несення ризику власником може бути змінено не лише законом, а й договором [4, с. 521].

Аналіз ст. 323 ЦК України дозволяє зробити висновок, що ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна виникає в особи в момент виникнення права власності. На це, до речі, вказується і у вже згаданому аналізі Верховним Судом України деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ, де зазначається, що має значення і визначення моменту переходу права власності на майно, оскільки від цього залежать певні юридичні наслідки, зокрема ризик випадкової втрати чи пошкодження майна [3]. Цей момент може визначатись як законом, так і домовленістю сторін.

Загальні норми, що встановлюють підстави, порядок, а також момент набуття права власності, містяться в главі 24 «Набуття права власності» ЦК України. Власне, це і є визначення моменту виникнення права власності і, відповідно, ризику випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна законом.

Особливу зацікавленість щодо виникнення права власності і, відповідно, ризику викликає ст. 334 ЦК України, яка встановлює момент набуття права власності за договором. Згідно з положеннями цієї статті право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передавання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Переданням майна вважається вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки. До передавання майна прирівнюється вручення коносаменту або іншого товарно-розпорядчого документа на майно. Право власності на майно за договором, який підлягає нотаріальному посвідченню, виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним. Права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації згідно із законом. Відповідно, виходячи із правила, закріпленого у ст. 323 ЦК України, ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна також виникає у нового власника із зазначених моментів. Хоча таке правило є загальним і може бути змінено сторонами конкретних договірних відносин, для окремих спеціальних відносин законодавством передбачають-

ся дещо інші підходи до визначення моменту виникнення ризику, а також суб'єкта, на якого покладається ризик.

Статтею 668 ЦК України встановлюються правила переходу ризику випадкового знищення або випадкового пошкодження товару. Загальна норма щодо моменту виникнення ризику збігається з правилом ст. 334: ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару переходить до покупця з моменту передавання йому товару, якщо інше не встановлено договором або законом. Втім, ч. 2 ст. 668 містить спеціальне правило, відповідно до якого ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару, проданого під час його транспортування, переходить до покупця з моменту укладення договору купівлі-продажу, якщо інше не встановлено договором або звичаями ділового обороту. З цього приводу Р. О. Стефанчук висловлює думку, що визначення моменту переходу ризику випадкового знищення або випадкового пошкодження товару при продажі його під час транспортування, але з обов'язком доставити покупцеві викликає певні труднощі. Професор вважає, що у цьому випадку на покупця, у якого ще не виникло право власності, покладається невиправдано велика кількість ризиків. Тому, коли товар був придбаний із зобов'язанням доставки, ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару повинен переходити за правилами ч. 1 ст. 668 – з моменту передавання покупцю товару. В інших випадках транспортування – з моменту укладення договору купівлі-продажу [5, с. 203].

Частину 3 ст. 668 ЦК України ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару покладається на продавця, навіть якщо до покупця вже перейшло право власності, за умови, що на вимогу покупця умова договору купівлі-продажу про те, що ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару переходить до покупця з моменту здачі товару першому перевізникові визнана судом недійсною з тієї причини, що в момент укладення договору продавець знав або міг знати, що товар втрачено або пошкоджено, але не повідомив про це покупця.

Особливе правило щодо переходу права власності і ризику випадкового знищення та випадкового пошкодження майна передбачено для відносин купівлі-продажу з прилюдних торгів (аукціону). Як вказує Верховний Суд України в узагальненні судової практики застосування судами законодавства про право власності, окремі суди вважали, що власником набутого

з прилюдних торгів майна покупець стає з дня публічного продажу (визначення його переможцем торгів). Не погоджуючись із таким твердженням, Верховний Суд України зазначає, що передача речі – це двостороннє волевиявлення, спрямоване на передачу права власності від власника до набувача. Однак у разі проведення відчуження майна з прилюдних торгів у порядку виконавчого провадження власник майна не є їх організатором і не виступає продавцем, оскільки його майно відчужується примусово. Згідно з Положенням про порядок проведення аукціонів (публічних торгів) з реалізації заставленого майна, Тимчасовим положенням про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна (*на сьогодні втратило чинність – М. В.*) і Порядком реалізації арештованого майна дозовірі купівлі-продажу не укладається (крім договору купівлі-продажу земельної ділянки за результатами земельних торгів, які проводяться у формі аукціону, – статті 135, 137 ЗК). Чинне законодавство передбачає певний порядок оформлення результатів прилюдних торгів, а саме: складання державним виконавцем або організатором аукціону акта про проведені прилюдні торги (аукціон); затвердження його начальником відповідного органу державної виконавчої служби або судом, який прийняв рішення про звернення стягнення на заставлене майно, чи нотаріусом, що вчинив виконавчий напис. На підставі зазначеного акта нотаріус видає переможцю свідоцтво про придбання майна з прилюдних торгів. Підставою для вчинення цієї нотаріальної дії є звернення до нотаріуса набувача майна та подання документів, які безспірно підтверджують факт набуття права власності на це майно внаслідок проведення прилюдних торгів (аукціону). Видача свідоцтва є посвідченням факту про належність переможцю на праві власності майна, яке придбане з прилюдних торгів (аукціону).

Свідоцтво, видане на нерухоме майно, відповідно до ст. 182 ЦК України та Закону № 1952-IV, підлягає державній реєстрації.

Також, відповідно до ч. 26 ст. 137 ЗК України, право на земельну ділянку, набуте за результатами проведення торгів, підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному законом.

Отже, на підставі зазначених законодавчих норм моментом виникнення права власності для нерухомого майна, придбаного з прилюдних торгів (аукціону), є момент реєстрації прав на нього.

Стосовно моменту переходу до покупця права власності на рухоме майно слід звер-

нути увагу, що відповідно до п. 7.1 Порядку реалізації арештованого майна, яким врегульовано реалізацію арештованого рухомого майна, право власності на майно переходить до переможця аукціону після повного розрахунку за придбане майно [3].

Законодавством встановлюються випадки, коли ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження майна покладається на не власників. Зокрема, згідно з п. 20 Положення про порядок проведення аукціонів (публічних торгів) з реалізації заставленого майна, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 1448 від 22.12.1997, до набуття переможцем аукціону права власності на придбане на аукціоні майно відповідальність за його збереження в установленому порядку несе сторона, у якої згідно з договором застави майно знаходиться у володінні [6]. Це дозволяє стверджувати, що ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження майна покладений не на власника майна, а на особу, що правомірно володіє майном.

Схожі підходи щодо переходу ризику спостерігаються і в міжнародних документах. У Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 [7], у главі IV, встановлюється загальне правило переходу ризиків: ризик переходить на покупця, коли товар приймається ним або, якщо він не робить цього в належний строк, – з моменту, коли товар наданий у його розпорядження й він допускає порушення договору, не приймаючи поставки. Якщо покупець зобов'язаний прийняти товар не в тому місці, де перебуває комерційне підприємство продавця, а в якомусь іншому місці, ризик переходить, коли настав строк поставки й покупець ознайомлений з тим, що товар надано в його розпорядження в цьому місці. Якщо договір стосується ще не ідентифікованого товару, вважається, що товар не наданий в розпорядження покупця, поки його чітко не ідентифіковано для мети даного договору.

Із цього загального правила є винятки, передбачені ст. 67, 68 Конвенції. Відповідно до ст. 67 Конвенції якщо договір купівлі-продажу передбачає перевезення товару і продавець не зобов'язаний передати його в якомусь визначеному місці, ризик переходить на покупця, коли товар здано першому перевізникові для передачі покупцеві згідно з договором купівлі-продажу. Якщо продавець зобов'язаний здати товар перевізникові в якомусь визначеному місці, ризик не переходить на покупця, поки товар не зданий перевізникові в цьому місці. Та обставина, що продавець має право затримати

товаророзпорядчі документи, не впливає на перехід ризику. Але ризик не переходить на покупця, поки товар чітко не ідентифіковано для цілей даного договору шляхом маркування, через вивантажувальні документи, надісланим покупцеві повідомленням чи іншим чином.

Згідно зі ст. 68 Конвенції покупець переймає на себе ризик щодо товару, проданого під час його перебування в дорозі, з моменту укладання договору. Однак за певних обставин покупець переймає на себе ризик з моменту здачі товару перевізникові, який видав документи, що підтверджують договір перевезення. Але якщо в момент укладення договору купівлі-продажу продавець знав або повинен був знати, що товар втрачено чи пошкоджено, й не повідомив про це покупця, така втрата чи пошкодження припадають на ризик продавця. Як видно, ця норма частково була запозичена нашим національним законодавством та стала правилом, закріплене ст. 668 ЦК України.

Разом із тим варто зазначити, що у міжнародному праві момент переходу права власності і момент виникнення ризику мають самостійне значення. Зокрема, у Гаазькій конвенції про право, що застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів, від 22.12.1986 [8] зазначається, що ця Конвенція не визначає право, яке застосовується до передачі права власності, крім питань, що прямо визначені в ст. 12 (ст. 5). У ст. 12 Конвенції закріплене положення, що право, яке застосовується до договору купівлі-продажу, регулює, зокрема, момент переходу на покупця ризику по відношенню до товарів. Це вказує на самостійну колізійну прив'язку моменту переходу ризику.

В Інкотермс момент переходу ризику здобуває вже не колізійного, а уніфікованого матеріально-правового регулювання. Так, у редакції правил Інкотермс 2000 року [9], у п. 8, зазначалось, що ризик втрати чи пошкодження товару переходить від продавця до покупця в момент виконання продавцем своїх зобов'язань щодо поставки товару. Оскільки покупцю не слід надавати можливість відкладення моменту передачі ризиків, усі терміни передбачають, що ця передача може мати місце навіть до здійснення поставки, якщо покупець не приймає поставку, як домовлено, чи не дає відповідних вказівок (щодо часу відвантаження та/або місця поставки), яких може потребувати продавець в інтересах виконання своїх обов'язків щодо поставки товару. Умовою такого передчасного переходу ризиків є визначення товару як призначеного для

покупця або, як передбачено відповідними положеннями, окремо зарезервованого для нього (індивідуалізованого).

Що стосується договорів купівлі-продажу на умовах окремих термінів, то момент переходу ризиків залежить від того, чи конкретний договір є договором відправлення, чи договором прибуття. За договорами прибуття, до яких належать договори купівлі-продажу на умовах «D»-термінів, продавець несе всі ризики до моменту фактичного прибуття товару до погодженого пункту, у тому числі й ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження майна. У природі договорів відправлення (договори купівлі-продажу на умовах «C»-термінів та «F»-термінів) закладено, що покупець приймає ризики втрати чи пошкодження товару, що можуть виникнути внаслідок подій, які мають місце після належної доставки товару для перевезення. При цьому наголошується, що «C»-терміни відрізняються від усіх інших термінів тим, що вказують на дві «критичні» точки. Одна – це точка, до якої продавець повинен організувати перевезення й нести витрати за договором перевезення, а інша – це точка переходу ризиків (п. 9.3).

Інкотермс 2010, що є чинними на сьогоднішній день, не змінюють правил переходу ризиків, визначених попередньою їх редакцією. І, як у попередній редакції, при укладенні договорів купівлі-продажу на окремих умовах «C»-термінів, зокрема CIF та CIP, на продавця покладається обов'язок забезпечення страхування від ризиків втрати та пошкодження майна на користь покупця під час перевезення, проте із мінімальним покриттям [10].

Разом із тим необхідно зазначити, що законодавством можуть встановлюватись випадки, коли інтереси власників захищаються державою у тому числі й у питаннях несення ризику випадкового знищення та випадкового пошкодження майна. Наприклад, Кодекс цивільного захисту України [11] у ст. 21 закріплює право громадян на відшкодування відповідно до законодавства шкоди, заподіяної майну внаслідок надзвичайних ситуацій або проведення робіт із запобігання та ліквідації наслідків. Реалізація цього права дозволяє власнику зменшити тягар несення ризику.

Що стосується інших, окрім власності, речових прав, то несення ризиків, які виникають із реалізації таких прав, не має особливостей. Якщо вести мову про речові права на чуже майно, закріплені у розділі II книги третьої «Право власності та інші речові права» ЦК України (а це, відповідно до ст. 395, право володіння, право користування (сервітут), право користування земельною

ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право забудови земельної ділянки (суперфіції)), то ЦК України не містить жодного спеціального правила щодо несення ризику випадкового знищення та випадкового пошкодження майна. Це дозволяє стверджувати, що такий ризик покладається на власника майна на підставі ст. 323 ЦК України.

Щодо несення ризику випадкового знищення та випадкового пошкодження майна у заставних відносинах, то попередньо уже зазначалось, що у разі реалізації заставленого майна на аукціоні відповідальність за його збереження в установленому порядку несе сторона, у якої згідно з договором застави майно знаходиться у володінні (20 Положення про порядок проведення аукціонів (публічних торгів) з реалізації заставленого майна, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 1448 від 22.12.1997). Відповідно, ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження майна покладається на особу, що правомірно володіє майном. Втім, це скоріше є винятком. Загальне правило – покладення згаданого ризику на власника майна – все ж діє у більшості заставних відносин, що також закріплено у ст. 8 Закону України «Про заставу», яка дослівно дублює ст. 323 ЦК України.

Якщо майно було знищене чи пошкоджене не випадково, а з вини певної особи, то розподіл майнових наслідків у цьому разі буде здійснюватися за правилами зобов'язального права.

Висновки

Отже, здебільшого у речових правовідносинах несення ризику виправдано покладається на суб'єкта права, що співвідноситься з абсолютною природою таких прав. Однак застосування речово-правових правил несення ризику можливе при випадковому знищенні або пошкодженні майна. Разом із тим потребують подальшого дослідження особливості прояву ризику в інших абсолютних правовідносинах.

Эта статья посвящена исследованию распределения риска потери или повреждения имущества в вещных отношениях. Делается вывод, что в вещных правоотношениях несение риска оправдано возлагается на субъекта права и соотносится с абсолютной природой таких прав. Однако применение вещно-правовых правил несения риска возможно при случайном уничтожении или повреждении имущества.

Ключевые слова: риск, уничтожение или повреждение имущества, распределение рисков, несение риска.

This article is devoted to the study of the distribution of the risk of loss or damage to property in proprietary right. The conclusion is made that the risk is rightly relied on the subject of law in property relations which correlates with the absolute nature of such rights. However, the application of property rules for the risk taking is possible in case of accidental destruction or damage to property.

Key words: risk, loss or damage to property, risk distribution, risk taking.

Список використаних джерел:

1. Магазинер Я. М. Советское хозяйственное право / Я. М. Магазинер. – Л.: Издание Кассы Взаимопомощи студентов Ленингр. инст. нар. хозяйства им. Фр. Энгельса, 1928. – 489 с.
2. Мейер Д. И. Русское гражданское право / Д. И. Мейер. – М., 1873. – 730 с.
3. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ. Узагальнення судової практики Верховним Судом України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419).
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 4-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – Т. I. – 808 с.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 4-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – Т. II. – 1056 с.
6. Про затвердження Положення про порядок проведення аукціонів (публічних торгів) з реалізації заставленого майна: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.1997 № 1448 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 2. – Ст. 50.
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 15. – Ст. 1171.
8. Конвенция о праве, применимом к договорам международной купли-продажи товаров. – Гаага, 22.12.1986 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_927.
9. Інкотермс. Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати (редакція 2000 року) // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 68.
10. Інкотермс. Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати (редакція 2010 року). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.plasticservice.net/userfiles/file/Incoterms-2010.pdf>.
11. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 34-35. – Ст. 458.